

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧОГО АНАЛІЗУ ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ З ПОЗИЦІЇ ТЕКСТОЛОГІЧНОГО АСПЕКТУ ПЕРЕКЛАДУ

Майя Гураль. Особливості перекладознавчого аналізу прозового тексту з позиції текстологічного аспекту перекладу.

Стаття присвячена описові однієї з методик текстологічного аналізу перекладного прозового тексту з позиції адекватного відтворення як змістової структури оригіналу, так і репрезентації мовних одиниць та авторського задуму. При цьому змістова структура тексту розглядається у трьох вимірах: вертикальному, горизонтальному та глибинному.

Ключові слова: текст, підтекст, вертикальна, горизонтальна, глибинна структура, імпліцитний смисл.

Майя Гураль. Особенности переводческого анализа прозаического текста с позиции текстологического аспекта перевода.

В статье предложена одна из методик переводческого анализа художественного прозаического текста, предусматривающая оценку адекватного воссоздания как содержательной структуры оригинала, так и репрезентацию языковых единиц и авторской интенции. При этом содержательная структура текста рассматривается в трех измерениях: вертикальном, горизонтальном и глубинном.

Ключевые слова: текст, подтекст, вертикальная, горизонтальная, глубинная структура, имплицитный смысл.

Maya Gural. Features analysis of prose translation of the text from the perspective of textual aspect of translation.

The paper presents an analysis of the techniques of artistic prose translation of the text, which provides an adequate assessment of how to reconstruct the original content structure and representation of linguistic units and the author's intention. In this informative text structure is seen in three dimensions: vertical, horizontal and depth.

Key words: text, subtext, vertical, horizontal, deep structure, implicit meaning.

Переклад жанрового багатства художніх текстів – проблема багатоаспектна і складна як з літературознавчого, так і з лінгвістичного погляду, хоч якраз про нього є найбільше теоретичних і прикладних наукових праць. За А. Федоровим, переклад художньої літератури передбачає глибокий аналіз матеріалу, який дав би змогу з'ясувати, у чому полягає його індивідуальність. Шляхом аналізу виявляємо, що своєрідність манери автора пов'язана зі специфікою літератури як мистецтва, де матеріалом літератури є мова, особливий, часто безпосередній зв'язок між художнім образом і мовною категорією, на основі якої він вибудовується. Друга характерна її риса – це яскраво виражене національне забарвлення змісту і форми, що цілком природно для літератури як відображення дійсності в образах, зумовлених цією реальністю. Специфічні також і прикмети того часу, коли твір написаний, тісний зв'язок між історичними передумовами та образами твору, що її відображають. За ставленням до цих особливостей, притаманних художній літературі, і виявляють індивідуальну манеру письменника [4, с. 256–257].

Вимоги перед перекладачем ставить специфіка кожного з літературних жанрів, тому перекладач, здійснюючи художній переклад, мусить бути щонайменше літературознавцем, а в ідеалі – художником слова. Прийнято вважати, що саме художні переклади визначають рівень розвиненості мови, якою здійснено переклад. Тому пошук „ідеального” варіанту-відповідника повинен зумовлюватись і „смаком” перекладача, і енергетикою мови перекладу. Це творчий процес, результат якого залежить від майстерності перекладача.

Основним критерієм оцінки якості художнього перекладу є адекватність естетичного впливу тексту оригіналу і тексту його перекладу. Отже, художній текст може бути адекватним, не зовсім адекватним, значною мірою неадекватним і, нарешті, цілком неадекватним щодо першотвору. Щоб оцінити якість виконаного перекладу і вправність перекладача, значущість застосованих перекладачем прийомів, необхідно послуговуватись методом перекладознавчого аналізу тексту.

Питання методики аналізу перекладу художнього тексту становить неабиякий інтерес як у практичному, так і теоретичному плані. Однак спеціальних досліджень, присвячених цьому важливому питанню, поки що немає. Окрім того, важливо взяти до уваги, який це текст –

віршовий чи прозовий. Зрозуміло, що переклад поезії та прози значною мірою відрізняється, тому і підходи до перекладознавчого аналізу повинні бути дещо іншими.

Уявлення про те, що перекладати прозу значно простіше, аніж поезію, видається нам хибним, адже прозовий твір не менш, ніж поетичний, зорієнтований на асоціативно-образний концепт, відтворення багатства інтонаційних відтінків, притаманних розмовному мовленню, часовому, національному характерові та естетичним принципам.

У *репрезентованій статті* ми пропонуємо одну з методик перекладознавчого аналізу прозового тексту з позиції текстологічного аспекту перекладу, який дасть змогу встановити рівень адекватної заміни оригінального тексту. При цьому ми виходимо з того, що переклад є явищем не суто лінгвістичним чи літературним, а загально філологічним. Матеріалом для такого текстологічного аналізу обрано оповідання М. Коцюбинського „По-людському” та його переклад російською мовою, здійсненого відомим літературознавцем А. Г. Островським.

Для сучасного перекладознавства істотне значення мають результати досліджень у галузі лінгвістики тексту. У процесі перекладу відбувається комунікативне прирівнювання текстів, створених на різних мовах. Здійснення цього процесу та оцінка його результатів передбачає вміння аналізувати співвідношення тексту як цілісного утворення з одиницями й структурами, які його складають.

Текст – це складна й структурна цілісність, комунікативний потенціал якої значно вищий, ніж сукупність змісту його складників (висловлень). Перекладач повинен уміти сприймати цю цілісність тексту оригіналу та забезпечувати цілісність створеного ним тексту перекладу.

Майстерність прозового реалістичного перекладу полягає не тільки у відтворенні дійсності, відображеної в оригіналі, а й у чутливому відтворенні так званої „вторинної художньої дійсності”, стилю письменника, створених ним образів і використаних словесно-зображувальних й інших мовних засобів, спрямованих на розкриття ідейно-тематичних особливостей змісту твору. Тому і якість перекладу залежить певною мірою від суголосності творчої індивідуальності перекладача й автора оригіналу, хоча зв'язок між ними, звичайно, діалектичний.

За аналізу перекладів важливо простежити адекватність відтворення в них змісту і форми інтерпретованих художніх творів, їхнього стилю, психології героїв, тональних відтінків мови, зокрема взаємопроникнення елементів епічного, драматичного, сатиричного.

Завдання дослідника художніх перекладів – аналіз майстерності відображення типологічних рис мови персонажів, емоційності й особливостей ритмічності мови оригіналу, синтезу текстового масиву та народно-розмовної мови.

Зіставлення оригінального прозового тексту та його перекладу має на меті врахування різних аспектів: загальномовні типологічні особливості співвідношень у галузі лексики, стилістики та граматики порівнюваних систем і характер естетичної організації словесної тканини художнього твору, зумовленої жанровими ознаками. При цьому треба зважати і на індивідуальні стилістичні смаки та уподобання автора і перекладача, хоч, вочевидь, роль останнього полягає в найбільш адекватному відтворенні оригіналу в межах, що уможливлене мова перекладу. Отже, текстовий аналіз перекладного прозового тексту необхідно проводити цілісно, комплексно.

Проблеми текстологічного аспекту перекладу перебувають у полі зору таких теоретиків перекладу, як В. Комісаров, І. Алексеева, Т. Казакова, В. Коптілов, Ю. Модестов, Ю. Солодуб та ін.

Змістову структуру тексту варто розглядати у трьох різних вимірах: *вертикальному, горизонтальному та глибинному*. Вертикальну структуру тексту складає його формально-тематичний зміст, починаючи із загального задуму чи теми тексту, що розгортається в його фрагментах: підтемах, субпідтемах, мікротемах. Вертикальний контекст називають авторським, тобто контекстом фонового пресупозитивного знання. Під фоновими знаннями розуміємо колективний досвід і традицію, зафіксовану в мові, знання історико-культурних контекстів епохи написання, що відтворюється в тексті. Оформлення цілісності тексту відбувається завдяки його горизонтальній структурі, створеній формальними й смисловими зв'язками між висловленнями. Специфіка „горизонтального контексту” спонукає перекладача до відтворення змісту твору шляхом послідовної інтерпретації значень його мовних одиниць. До того ж важливо виявити глибинний контекст (прихований, імпліцитний), який увиразнює авторський задум, авторську інтенцію.

Оповідання М.Коцюбинського „По-людському” (квітень 1890 р.) містить соціальну, етичну і естетичну оцінку характерного явища для побуту тогочасного села, що жило в умовах самодержавної Росії. Художні образи письменника в цьому оповіданні спрямовані проти народницької ідеалізації села.

Якщо розглядати **вертикальний контекст** твору, то можемо констатувати, що центральна тема оповідання – тема „жити по-людському – значить робити по-людському”, боротись за людське, достойне життя.

Тема „жити по-людському” проходить рефреном через усю текстову канву твору; вона розгортається в підтемах – епізодах із життя головного героя – молодого селянина Карпа, який прагнув „людського” життя, але його прагнення, його ідея зазнали ганебної поразки. Історію життя Карпа ми чуємо з вуст його товариша Максима: хлопець завжди відрізнявся від інших, грамоту знав, книжки читав, бо переконаний був, що ми „люди, а не свині у хліві” (*мікротема достойного людського життя*), але після одруження став таким, як усі, аж допоки після смерті тітки у спадок не отримав аж двісті рублів (*підтема випробування легким достатком, легкими грішми*), що і змінило життя – „хоч трохи оддишу та поживу по-людському”. Однак для Карпа сенс людського життя полагав у „добрій панській їжі” та безтурботному існуванні. Прозріння настало лише після того, коли тітчині гроші закінчились, коня, купленого на вже позичені, вкрали; коли сам герой усвідомив, що „вже по-свинячому вишло... не вмів по-людському жити” (*підтема прозріння та усвідомлення, що людське життя лише в роботі, праці*).

Отже, вертикальний контекст достеменно відтворений у російському перекладі; А. Г. Островський точно наслідує композиційну побудову оригінального тексту, розставляє аналогічні смислові акценти, передаючи оповідь про головного героя через діалог автора-оповідача з Максимом.

Заслуговує на увагу ще одна важлива деталь – це обрамлення оповідання пейзажною замальовкою, яку пропонує М. Коцюбинський. Відомо, що пейзаж у художньому тексті – це не лише тло, де відбуваються події певної оповіді, а це засіб розкриття прихованого контексту, наведення паралелі з життям літературних героїв. Прекрасний опис весни і на його тлі тяжка праця заробітчач на початку оповідання, і не менш поетичний опис подиху весни в кінці твору з глибоким риторичним питанням про гармонію в житті адекватно відтворений автором перекладного тексту. Це, безумовно, майстерний переклад, де А. Островський не знехтував важливими деталями художнього опису, який лише поглиблює вертикальну структуру твору. Порівняймо вище згадувані місця початку й кінця оповідання та його перекладу: *Весняний вітер стиха віяв над виноградниками й охолоджував загітих працю робітників. Возка земля мліла в гарячому золоті сонячного проміння, вільна від тіней і холодків. Голі дерева немов курились сизо-зеленим димом: щось, наче мрія про розкішну літню одіж, обгортало їх сповнені соком віти. Скрізь було так багато світла й радості, так виразно відчувався трепетний віддих поновленої землі, повітря було таке п'яне й повне щибетання, що мимохіть бажалось руху, крику, реготу... Тож на роботі було весело [2, с. 32] // Весенний ветер тихо веял над виноградниками и освежал разгоряченных работой батраков. Влажная земля млела в горячем золоте солнечных лучей, от которых негде было укрыться. Голые деревья как будто курились серо-зеленым дымком; словно мечта о пышном летнем наряде окутывала их налитые соком ветви. Везде было так много света и радости, так явственно чувствовалось трепетное дыхание обновленной земли, воздух был такой пьянящий и так полон щибета, что невольно хотелось двигаться, кричать, смеяться... На работе тоже было весело [3, с. 21].* Перекладач у поодиноких випадках відходить від цілковитого буквалізму в перекладі, вдаючись до певного типу перекладацьких трансформацій, як, наприклад, граматичної заміни віддієслівних іменників *рух, крик, регіт* дієслівними лексемами *двигаться, кричать, смеяться*; заміни метафоричного образу землі, що *мліла в гарячому золоті сонячного проміння, вільна від тіней і холодків* більш конкретним описом *земля млела в горячем золоте солнечных лучей, от которых негде было укрыться*.

Майстерно й творчо А. Г. Островський здійснив переклад фрагменту кінцевого опоетизованого реалістичного опису в оповіданні й глибокого роздуму письменника, перейнятого хвилюванням за долю трудящих: *А навкруги було так гарно, так радісно. У чистій і ніжній, як лоно коханки, блакиті, в могутній хвилі життя що ледве виявлялось тасмним тріпотінням соків, на теплому й запашиному диханню весни було так багато радості, почувалась така повна*

гармонія [2, с. 38] // *А вокруг было так красиво, так радостно. В чистой и нежной, как грудь возлюбленной, лазури, в могучем разливе жизни, которая едва проявляла себя скрытым движением соков, в теплом и тихом дыхании весны было так много радости, чувствовалась такая полная гармония* [3, с. 32].

Важливу роль у створенні цілісності тексту відіграє його **горизонтальна структура**, яка репрезентована насамперед формальними і змістовими зв'язками між висловленнями. Формальна зв'язність тексту (когезія) досягається за допомогою різноманітних мовних засобів: сполучників, повторів, словозамінників, узгодження часових форм тощо. Смилова єдність тексту (когерентність) забезпечена логічною послідовністю і не протиріччям викладу, логічними зв'язками, використанням стереотипних формул, що позначають початок (зачин) і кінець оповіді, повернення до інших частин і т. ін. [1, с. 55].

В аналізованому творі – як в оригіналі, так і в перекладі – одним із виявів зв'язності тексту є наявність анафоричних зв'язків кореферентних іменників і займенників. Найелементарнішою ланкою такого роду є ім'я і особовий займенник третьої особи, як-от: *Сів я, гомонимо. Карпо нічого, наче забув нашу останню розмову. Тільки помічаю я, що він щось муляється. Говорить він, говорить, та все звертає на тії цукерки* [2, с. 32] // *Сел я, беседуем. Карпо ничего, будто забыл наш последний разговор. Только замечаю я, что он что-то мнетя. Говорит, говорит, да все на эти конфетки сворачивает* [3, с. 27].

Щодо репрезентації словесної тканини оригінального художнього тексту, то важливо відзначити майстерність перекладача в умінні адекватно, виразно й художньо відтворити всю систему образних, стильових лінгвістичних елементів. Мова творів М.Коцюбинського, на перший погляд, проста, відповідає стилю народно-розмовної манери розповіді (що створює труднощі перекладу) і водночас насичена засобами виразності, які й зумовлюють творчий підхід для їхнього відтворення в перекладному тексті. Порівняємо, як добирає А.Островський порівняльні конструкції, які слугують маркерами описів: *Говорить, а очі в нього так блищать, мов жарини...* [2, с. 32] // *Говорит, а глаза у него так и горят, как угли* [3, с. 22]; *Цілий вік у ярмі, мов худобина яка* [2, с. 32] // *Весь век в ярме, словно скотина какая* [3, с. 24]; *Живемо, як кроти, риючись у землі, і байдуже нам, що світить сонце* [2, с. 32] // *Живем, как кроты, в земле роемся, и дела нам нет, что солнце светит* [3, с. 24].

Метафоричні звороти, інші відповідники в авторській мові сприяють виявленню задуму письменника як засоби реалістичного зображення, окреслення образу, рис портрету тощо. Хоч їм властиві різні ступені тотожності з оригіналом, але вони адекватні, співвідносні з ним. Пор.: *він запекло викидав з себе силу, як щось непотрібне й вороже* [2, с. 21] // *он ожесточенно расточал свою силу, как что-то ненужное ему, враждебное* [3, с. 23]; *Його просто одривали від роботи на обід або спочинок, він завжди останнім і з видимою неохотою кидав її. Мовчазний і похмурий, з блідим нервовим обличчям, він рідко коли підводив очі – чорні, з лиховісним вогником* [2, с. 21] // *Его приходилось отрывать от работы на обед или на отдых, он бросал ее всегда последним и с видимой неохотой. Молчаливый и угрюмый, с бледным, нервным лицом, он редко подымал глаза – черные, со зловецим огоньком* [3, с. 22].

Відтінок зображення портретної риси образу Максима передається в авторській мові заміною епітета: *Максим спалахнув. Рум'янець заляв його обличчя, і білі вуси стали немов молочними* [2, с. 21] // *Максим вспыхнул. Румянец залил его лицо и светлые усы стали будто молочные* [3, с. 22].

Горизонтальна структура перекладного тексту цілком відтворює оригінальний стиль оповіді, особливістю якої є репрезентативність через діалог. Загалом переклад діалогу складніший, ніж переклад звичайної (не діалогової) прози, оскільки репліка, окрім стосунку до об'єкта вислову, зумовлює ще й інші семантичні зв'язки, – наприклад, виражає відношення до предметів або до самого драматичного сюжету, а інколи допомагає виявити різний (або додатковий) смисл, який герої вкладають у мовлене ними, у такий спосіб, охоплюють кілька семантичних контекстів. В оригіналі оповідання і в його перекладі спостерігаємо епічно-спокійну тональність розповіді, як-от: *Ми з Карпом товаришували – звісно, зросли укупі, разом і горобців дерли, і товар пасли, разом і парубочили* [2, с. 32] // *Мы с Карпом дружили, – известно, росли вместе, вместе и воробьиные гнезда разоряли, и скот пасли, вместе и парубковали...* [3, с. 23]. У навувному прикладі спостерігаємо прийом конкретизації значення (*горобців дерли – воробьиные гнезда разоряли*), а

також заміну діалектного слова *товар* на нейтральне, загальноживане *скот*, що видається вдалим, адже текст орієнтований на російськомовного читача.

Деколи оповідь інтенсифікують повтори, що передають багатократність дії: *Не бачу я щось Карпа та й не бачу* [2, с. 32] // *Не вижу я что-то Карпа, да и не вижу* [3, с. 26]. Не поодинокі випадки, коли в розповіді зацентрована раптовість враження, наприклад: *Щойно я на сінешній поріг // Тільки я в сени* (перекладач використовує прийом генералізації, тобто розширення значення – не поріг у сінях, а сіни); *Коли так надвечір – майструю я ще коло стодоли: чую – в Карповому дворі сварка* [2, с. 26] // *Под вечер уже мастерю я что-то подле чулана. Слышу – у Карпа во дворе свара* [3, с. 28].

Для наближення до тексту першотвору та відтворення елементів національно маркованої лексики або розмовного стилю, перекладач використовує в тексті українські слова (*парубок, дивчина, парубкували, жинка*), це так звані слова-реалії. Подамо у тексті: *Та він трудяга парубок був... Звісно не такий, як тепер, коли його напало* [2, с. 21] // *Да он работага парубок был...известное дело, не такой, как теперь, когда на него нашло* [3, с. 22]; *Парубки на вечорниці збираються, кличуть його до дівчат – не хоче* [2, с. 21] // *Парубки на вечерки обираються, зовут его к дивчатам – не идет* [3, с. 23]; *Молодиця поставила печеню* [2, с. 24] // *Молодиця поставила жаркое* [3, с. 25].

Горизонтальна структура оповідання М.Коцюбинського „По-людському” вирізняється гармонійністю викладу оповіді, кореляцією, а точніше – дотриманням часових планів. Майже вся оповідь відбувається в минулому часі, навіть опис весняного дня пов’язаний з минулим часом, лише окремі текстові фрагменти витримані в теперішньому часі. Цікаво, що вони фіксують певні ключові моменти життя головного героя: 1) усвідомлення прагнення жити не так, „мов худобина яка”; 2) час, коли на тітчині гроші можна жити по-новому – „тепер я поновлю свою кров, наберуся сили”; 3) пошук сенсу „людського”, а значить ситого життя; 4) нове життя – „ходить по подвір’ю, никає, то в садок подасться, постоїть під деревом і знов у двір, немов вчорашнього дня шукає” [2, с. 26]; 5) сварка з тестем: „Опам’ятайся, Карпе!” [2, с. 27] 6) по осені, аж до зими у селі не забувають Карпа, „усе його ймення мелеться й ширетується” [2, с. 28]; 7) напад на Карпа і втрата усього, що настав – „лежить Карпо на лаві плазом, мов зарізаний кабан, і пальцем не ворухне, одно постогнує” [2, с. 28]. Практично, в цих фрагментах горизонтальна структура тексту перетинається з вертикальним контекстом, що поглиблює вплив на читача. Додамо, що всі зазначені елементи оригінального тексту адекватно відтворені й у перекладі, збережено часовий простір, мовна канва першотвору відтворена точно, збережена також безеквівалентна лексика (*куліш – кулеши*), форми звертання (*Тонко ж ти прядеш, голубе, коли на позичені гроші такі коні купуєш* [2, с. 30] // *Тонко ты прядешь, голубчик, когда на занятые деньги таких коней покупаешь* [3, с. 29]), засоби художньої виразності тощо.

Цікавим, на наш погляд, є останнє речення оповідання, яке мало чи не єдине пов’язане з планом майбутнього часу „Чи скоро ми діждемо гармонії й в людському житті?” [2, с. 38] // „Скоро ли дождемся мы этой гармонии и в человеческой жизни” [3, с. 32]. Автор у такий спосіб змушує кожного із читачів замислитися, що ж є гармонією життя, стимулом жити по-людському. Глибоке філософське питання, поставлене автором – це ключ до декодування **глибинної структури** цього художнього твору. Цінність кожного твору М. Коцюбинського, мабуть у тому, що вони емоційно наснажені життєвою мудрістю, реальністю й образністю, що ще довго після прочитання тексту не можуть залишити читача байдужим. І це завдяки тому, що майже кожен його твір малого жанру має свій глибинний підтекст, який можна розкрити лише після того, як усвідомиш вертикальну й горизонтальну структуру твору. Щодо аналізованого оповідання, то підтекст прихований у самій назві – у чому сенс життя, щоб усе було по-людському. А відповідь проста – жити по-людському – це робити по-людському. Життя, у якому нема вільної праці, – не має сенсу, це існування, на протигагу прагнення до праці, що принесе достаток, забезпечить справді людське життя.

Отже, аналіз прозового тексту не менш скрупульозний, ніж аналіз поезії, він має свої особливості. Текстологічний аналіз дає змогу оцінити якість виконаного перекладу й майстерність перекладача, всебічно розкрити підтекстову структуру, психологію сприйняття художнього слова, глибинне пізнання логічного й емоційного планів художнього тексту. Здійснивши текстологічний аналіз оповідання „По-людському”, можемо констатувати, що, тонко відчуваючи задум

М. Коцюбинського в цьому оповіданні А.Островський, автор перекладу, вдало передає тональні нюанси оповіді письменника, адекватно відтворює всі рівні мовної структури тексту, що дає змогу російськомовному читачеві долучитися до майстерних творів малого жанру великого майстра української літератури.

Література

1. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : уч. пособие / В. Н. Комиссаров – М. : ЭТС, 2002. – 344 с.
2. Коцюбинський М. М. Твори: в 2 т. – Т. 1: повісті та оповідання / [Упоряд. і приміт. М. С. Грицюти]. – К. : Наукова думка, 1988. – 534 с. (Б-ка укр. літ. Дожовт. укр.літ.).
3. Коцюбинский М. М. Фата моргана / [Рассказы, новеллы, повести] / М. М. Коцюбинский /сост. послесл., ком. Ф. П. Погребенника. – М. : Правда, 1987. – 656 с.
4. Федоров А. В. Основы общей теории перевода: лингвистические проблемы. – 4-е изд., перераб. и доп. / Андрей Венедиктович Федоров. – СПб. : Филологический факультет СПбГУ. – М. : Филология три, 2002. – 416 с.